

МОСКВА-ВОЛГА КАНАЛИ ҚУРИЛИШИДА ИШТИРОК ЭТГАН
ТОШКЕНТЛИК МАХБУСЛАР ВА ДМИТРОВ МЕХНАТ ТУЗАТУВ
ЛАГЕРИ

Хасанов Жасурбек Маматқодирович – Андижон давлат университети
Ўзбекистон тарихи кафедраси доценти

Аннотация: Мақола Дмитров меҳнат тузатув лагерининг маҳбусларни кўриқлаш ва қочоқларга қарши кураш, кучайтирилган назоратини йўлга қўйиш ва Москва-Волга канали қурилишида иштирок этган Тошкентлик маҳбуслар ҳақида.

Калит сўзлар: РСФСР Жиноят кодекси, Дмитлагнинг Ҳисоб-тақсимот бўлими, кўриқчи, қочоқ маҳбус.

Дмитлагнинг энг биринчи вазифаларидан бири маҳбусларни кўриқлаш эди. Маҳбуслар учун улар бўлиши, ҳаракат қилиши мумкин бўлган ҳудуд белгиланди. Дмитлагнинг 1932 йил 29 сентябрдаги 6-сон буйруғи билан турли ҳисоб-тақсимот бўлинмаларида ишлашга тайинланган барча маҳкумларга ўрнатилган тартиб бўйича умумий маълумотлар берилган. Маҳбуслар гуруҳига ёки яққа тартибда яшаш жойидан иш жойига соқчи кузатувида ёки соқчисиз ҳолда бориб келиши учун рухсатнома вазифасини бажарадиган ок рангли маълумотнома берилган. Кўк рангли хизмат маълумотномаси шаҳарда ва темир йўл вокзалида эркин ҳаракатланиш ҳуқуқини берган. Улар фақат Дмитлаг маъмурияти ва бошқарма бўлимларининг масъул ходимларига берилган.

Қаттиқ назоратга қарамай, лагердан ҳам, каналда ишлаётганда ҳам қочганлар кўп бўлган. Қўлга олинганлар судга тортилган ва янгитдан жазо берилган, қочишнинг олдини олган одамлар эса рағбатлантириш олар ва тақдирланарди. Қочишни бартараф этишда маҳбусларнинг ўзлари ҳам иштирок этарди. Трассада ишлайдиган соқчисиз бригадаларда бутун бригадага бригадирлар жавобгар эди. Бригаданинг бир ёки икки аъзоси томонидан содир этилган қоидабузарликлар бўлса, бутун бригада жазоланарди. Шундай бир ҳолат бўлган (Дмитлагнинг 1933 йил 5 мартдаги 47-сон буйруғидан): "1933 йил 20 февралда Дмитлаг 8-бўлимининг соқчисиз бригадасидан канал қазишдаги иш жойидан маҳбус Количенко Григорий Андреевич қочиб кетган. РСФСР Жиноят кодексининг 162-моддаси билан 10 йилга судланган бригадир маҳкум Башилкин Василий Моисеевич РСФСР

Жиноят кодексининг 128, 129-моддалари бўйича 10 йил муддатга судланган маҳкум Павел Григориевич Бублейко ҳамда РСФСР Жиноят кодексининг 54-моддаси 10-банди билан 3 йилга судланган маҳкум Шошков Варлаам Дорофеевичлар билан биргаликда ўз ташаббуси билан қочқонни таъқиб қилишган ва 7 км масофада уни ушлаб, лагерга олиб келишган.

Ушбу маҳкумларнинг қочишга қарши курашдаги фаол иштироки инобатга олиниб ва "...ўзларининг лагердаги ҳалол меҳнати билан илгари содир этган жиноятларини ювиш нияти..." билан қочқинларни қўлга олганлар тақдирланди. Бригадир 25 рубль, қолганлар 10 рублдан пул мукофоти олган. Бундан ташқари, уларнинг қамоқ муддатини қисқартириш бўйича юқори ташкилотга илтимоснома киритилган[1: 242-б].

Қочиб кетишларнинг олдини олишда ва қочиб кетган маҳбусларни тутиб келиш ишларида мақтов ва пул мукофотлари билан учинчи бўлим тезкор гуруҳининг ўқчилари ва хизмат-қидирув итларининг йўлбошчилари ҳам тақдирланган.

1934 йилда, Дмитлагдаги хавфсизлик тизими ҳали етарли даражада йўлга қўйилмаган пайтда, барча участкаларда, айниқса, чекка районларда кўплаб қочишлар бўлган. Маҳбуслар ҳамма учун қутилмаган пайтда қочардилар ва бу ходиса, табиийки, анча вақтдан кейин аниқланарди. Бундай ҳолларда қочиб кетганларни ушлаш деярли имконсиз эди. Масалан, Весегорск районида қочган 11 кишидан фақат биттаси ушланган. 1934 йил июнь ойида жуда кўп маҳбуслар қочиб кетишди, чунки ёз эди, ҳаво илиқ ва оч қолиш хавфи бўлмаган. Шарқий ҳудудда 20 кун ичида 305 киши қочиб кетган, бор-йўғи 130 нафари қўлга олинган. Қочоқлар одатда 15 кишигача бўлган гуруҳлар ҳолида қочган. Ўшанда кўриқчилар қочиш учун қаттиқ жавобгар бўлишган эди. Қочишнинг олдини ололмаган ўқчилар ҳибсга олиниб, йўл қўйилган масъулиятсизлик учун жавобгарликка тортилганлар.

1934 йил 12 сентябрдан 13 сентябрга ўтар кечаси туман тушган пайтда Пироговск тўғони ҳудудидан 16 кишидан иборат гуруҳ қочиб кетган. У ерда постлар жуда кам эди. Ушбу воқеадан кейин маҳкумларнинг иш жойлари постлар билан ўралган. Лекин барибир қочардилар. Улар кичик гуруҳлар ҳолида ҳам, очик жойларда ҳам, яхши ёруғ маҳалида ҳам қочардилар. Постда маҳкумлар П.С.Тятин ва Н.В.Плотниковлар турганида, 4 кишидан иборат гуруҳ қочган. Атроф яхши ёритилган бўлишига қарамай, постдан 20 метр узоқликдан ўтиб қочиб кетишган. Улар қандай қилиб буни кўздан қочирганлар? Ёки уларга ўзлари ёрдам бериб юборишганми? Номалум, аммо бу ўқчилар ҳибсга олиниб, судга тортилган. Вақт ўтиши билан, жуда кўп

қочишлар туфайли (фақат битта районда ёзда бир ойда 2000 га яқин одам қочган), маҳкумларни ушлаб туриш режими анча кучайтирилди.

1934 йил кузига келиб, қочишларнинг умумий сони барибир камайди, ammo соқчисиз юрадиган маҳкумларнинг қочиш улуши ортди. Бу эса соқчисиз юрадиган барча маҳкумларнинг ишларини қайта кўриб чиқишни талаб қилди. Натижада уларнинг сони имкон қадар қисқартирилди.

1935-36 йилларда, электр узатиш линиясини қуриш бўйича ишларнинг майдони узоқда қароргоҳдан 7-8 км узоқликда бўлганида, ҳар куни бориб-келиш туфайли маҳбусларнинг меҳнат унумдорлиги 30-40 фоизга камайди. Кейин иш жойига яқин бўлган қишлоқларда вақтинча соқчисиз юрадиган меҳнат бригадалари ташкил этилди. Бу бригадаларга энг малакали ва ишончли маҳкумлар танлаб олинган.

Маҳбусларнинг қариндошлари ҳам лагердан қочишга кўп ёрдам беришган. Улар турли хил сохта ҳужжатлар олиб келиб, учрашув пайтида уларга бериб кетардилар[1: 243-б]. Бу биринчи навбатда учрашувларнинг вақтинча бўлса-да бутунлай тўхтатилишига олиб келди, кейин эса учрашув режими ўзгартирилди ва маълум тизимга солинди.

1935 йил охиридан бошлаб учрашувларни рўйхатга олиш белгиланган тартибда Дмитлагнинг Ҳисоб-тақсимот бўлими (УРО) бошлиғи орқали амалга оширилиши керак бўлган. Москвага хизмат сафари билан бориш имконияти фақат Учинчи бўлим билан келишилган ҳолда амалга оширилиши мумкин эди. Шу билан бирга, қурилишнинг қизғин даврида ва, айниқса, маҳкумларнинг қизғин меҳнати даврида, баъзи ҳолларда Дмитлагнинг алоҳида участкалари ва районлари бошлиқлари маҳкумларга лагерь зонасидан ташқарида шахсий учрашувларга, қариндошлари билан шахсий квартираларда яшашларига, Москвага ва Москва атрофи районларига бориб-келишга тегишли расмийлаштиришларсиз рухсат беришган. Улар буни маҳкумларга ёрдам бўлсин деб қилардилар, лекин кўп суиистеъмол ҳолатлари ҳам бўларди, лагерь маъмурияти бундай қонунбузарликларни қаттиқ олдини оларди.

Қурилиш кенгайиши давом этар экан, лагердаги маҳбуслар сони ҳам сезиларли даражада ошди. Шу билан бирга, эркин ёлланма ишчилардан бўлган ВОХР отрядининг таркиби етарли даражада таъминланмаган бўлиб қолди. Кейин лагерда маҳкумларни ўқчиликка жалб қила бошладилар. Улар белгиланган тартибда танлаб олинди, маҳкумларнинг умумий ишларда ишлаган вақти ҳар томонлама текширилиб, керак бўлганда сараланди. Соқчиликка танланган маҳкумлар кунига 2 соатдан махсус ҳарбий-сиёсий интизомга ўқитилди. Энг муҳим чора-тадбирлардан бири, бу қочганларни ўз

вақтида аниқлаш ёки қочишларнинг олдини олиш ва қочганларни қўлга олишга ёрдам бериши мумкин бўлганларни яширинча ёллаш бўлган, улар "қочишга мойиллиги бор ёки тайёрланаётганлар ҳақида қимматли материаллар бера оладиган энг яхши меҳнат армиячилардан бўлиши" - Дмитлаг буйруғида ёзиб қўйилган. Худди шу вазифалар қўмондонлик таркибига ва ВОХР бўлими навбатчиларига ҳам юклатилган.

Лагерь маъмурияти маҳаллий аҳолини, қишлоқ советларини, милиция постларини, совхоз ва колхоз бошқарувларини қочоқларга қарши курашга жалб қилди, улар билан тегишли муносабатлар ўрнатди. Махбуснинг қочиши ва яшириниши пролетар давлатига қарши жиноят эканлиги маҳаллий аҳолига тушунтирилди. Қолаверса, қочиб кетганлар майда чорва моллари, картошка ва бошқа боғ экинларини ўғирлаб, колхозларга зарар етказётгани сингдирилди. Одамларга кузатиб юришлари топширилди ва уларга "ҳар бир инсондан топширилган бу ишга виждонан муносабатда бўлиши талаб қилинади" деб айтилди.

Вақт ўтиши билан хавфсизлик чоралари тобора кучайиб бораверди, бироқ лагердан қочишлар эса қурилишнинг охиригача давом этаверди[1: 244-б].

1. Абдуллаев Абдурахман 1916 йили туғилган, ишсиз, уйланмаган, аввал судланмаган, 05.03.1934 йил Тошкент шаҳар Халқ судининг 1-участкаси томонидан Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 226-моддаси билан судланиб, 5 йилга озодликдан маҳрум қилинган. Жазо муддати 19.01.1934 йилдан хисобланган. Дмитров меҳнат тузатув лагерини Волжск районида жазо муддатини ўтаган. 04.03.1935 йили Ибрагимов Журахон НКВД Дмитров меҳнат тузатув лагери Аттестация Комиссиясига авф сўраб ариза билан мурожаат қилган. Аризани кўриб чиқиб, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Советининг яқка тартибдаги аминиция комиссиясига Ибрагимов Журахонни аризаси, анкетаси, маълумотномаси юборилган. Анкетасининг 14-пунктига авф бермаслик тўғрисида тавсия ёзиб қўйилган. Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Совети ҳузуридаги суд комиссиясининг 1935 йил 10 апрелдаги йиғилишида Ибрагимов Журахонга авф бермаслик тўғрисида қарор қабул қилган[2: 22-в].

2. Хонходжаев Юлдаш 1912 йили туғилган, ишчи, уйланмаган, аввал судланмаган, 22.03.1934 йил Тошкент шаҳар Халқ судининг 156-участкаси томонидан Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 226-моддаси билан судланиб, 3 йилга озодликдан маҳрум қилинган. Жазо муддати

21.03.1934 йилдан хисобланган. Дмитров меҳнат тузатув лагерини Волжск районида жазо муддатини ўтаган. 04.02.1935 йили Хонходжаев Юлдаш НКВД Дмитров меҳнат тузатув лагери Марказий Аттестация Комиссиясига авф сўраб ариза билан мурожаат қилган. Аризани кўриб чиқиб, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Советининг якка тартибдаги аминиция комиссиясига Хонходжаев Юлдашни аризаси, анкетаси, маълумотномаси юборилган. Анкетасининг 14-пунктига авф бермаслик тўғрисида тавсия ёзиб қўйилган. Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Совети ҳузуридаги суд комиссиясининг 1935 йил 10 апрелдаги йиғилишида Хонходжаев Юлдашга авф бермаслик тўғрисида қарор қабул қилган[2: 2-в].

3. Мирходжаев Миралим 1913 йили туғилган, ишчи, уйланмаган, аввал судланмаган, 21.04.1934 йил Тошкент шаҳар Халқ судининг 169-участкаси томонидан Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 140-моддасини 1-қисми билан, 234-моддани 3-қисми билан билан судланиб, 6 йилга озодликдан маҳрум қилинган. Жазо муддати 21.04.1934 йилдан хисобланган. 26.04.1934 йили Дмитров меҳнат тузатув лагерига келган ва 4-районида жазо муддатини ўтаган. 07.02.1935 йили Мирходжаев Миралим СССР НКВД Дмитров меҳнат тузатув лагери Марказий Аттестация Комиссиясига авф сўраб ариза билан мурожаат қилган. Аризани кўриб чиқиб, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Советининг якка тартибдаги аминиция комиссиясига Мирходжаев Миралимни аризаси, анкетаси, маълумотномаси юборилган. Анкетасининг 14-пунктига авф бермаслик тўғрисида тавсия ёзиб қўйилган. Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Совети ҳузуридаги суд комиссиясининг 1935 йил 10 апрелдаги йиғилишида Мирходжаев Миралимга авф бермаслик тўғрисида қарор қабул қилган[3: 3-в].

4. Кабиров Карим Закирович 1917 йили туғилган, руҳонийни ўғли, хизматчи, уйланмаган, аввал судланмаган, 19.03.1934 йил Тошкент Халқ судининг 158-участкаси томонидан Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 148-моддасининг 1-қисми, 141-модда билан судланиб, 2 йилга озодликдан маҳрум қилинган. Жазо муддати 19.03.1934 йилдан хисобланган. Дмитров меҳнат тузатув лагерида жазо муддатини ўтаган. 12.04.1934 йили Кабиров Карим Закирович СССР НКВД Дмитров меҳнат тузатув лагери Марказий Аттестация Комиссиясига авф сўраб ариза билан мурожаат қилган. Аризани кўриб чиқиб, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Советининг якка тартибдаги аминиция комиссиясига Кабиров Карим Закировични аризаси, анкетаси, маълумотномаси юборилган. Анкетасининг 14-пунктига авф бермаслик тўғрисида тавсия ёзиб қўйилган. Ўзбекистон ССР Марказий

Ижроия Кўмитаси Совети ҳузуридаги суд комиссиясининг 1935 йил 10 апрелдаги йиғилишида Кабиров Карим Закировичга авф бермаслик тўғрисида қарор қабул қилган[3: 3-в].

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар

1. Овчинникова И.Г. ГУЛАГ и люди. – М.:2014. – 352 с. (*Ушбу адабиётдан лагер ҳаётига тегишли маълумотлар таржима қилиниб мақолада фойдаланилди*)
2. ЎзМА, 86-фонд, 10-рўйхат, 819-иш.
3. ЎзМА, 86-фонд, 10-рўйхат, 822-иш.